

УДК: 321.01(4)

ОСОБЛИВОСТІ, ЛОГІКА ТА ПАРАМЕТРИ ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКОГО НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Віталій Литвин

Львівський національний університет імені Івана Франка

(стаття надійшла до редколегії – 29.03.2017 р., прийнята до друку 14.04. 2017 р.)

© Литвин В., 2017

Аргументовано, що напівпрезидентська система державного правління не є уніфікованою, а натомість позиціонується різноманітною і гетерогенною структурою міжінституційних відносин. На цій підставі виокремлено інституційно-процесуальні фактори типологізації напівпрезиденталізму, які здебільшого обертаються довкола проблематики формування та відповідальності урядів, а також можливості розпуску легіслатур. У світлі запропонованої типологізації з'ясовано особливості, логіку і параметри операціоналізації президентсько-парламентської напівпрезидентської системи державного правління в країнах Європи.

Ключові слова: *президент, парламент, уряд, прем'єр-міністр, система державного правління, напівпрезиденталізм, президент-парламентаризм, країни Європи.*

FEATURES, LOGIC AND PARAMETERS OF OPERATIONALIZATION OF PRESIDENT-PARLIAMENTARY SEMI-PRESIDENTIALISM IN EUROPEAN COUNTRIES

Vitaliy Lytvyn

In contemporary Political Science, semi-presidential system of government is usually understood as a structure of inter-institutional relations which simultaneously provides a popularly elected for a fixed term president and a prime minister/cabinet collectively responsible to a parliament. Nevertheless, different attributes and indicators of semi-presidentialism allow arguing that the analyzed system of government is very diverse and heterogeneous. Institutional and procedural factors of a typology of semi-presidentialism, which mostly revolve around the issues of government formation and responsibility and the possibilities of dissolving legislatures, are a key explanation in this context. This is due to the fact that "adequate" definition of semi-presidentialism should avoid theoretical and methodological problems of insecurity and endogeneity and also serve as a basis for identification of various types of the analyzed system of government. In this context, the formal institutional and procedural typology of semi-presidentialism, in particular based on consideration of peculiarities of appointment and dismissal of prime ministers, patterns of governments' responsibility and capabilities of legislatures' dissolution, is primary and classic. As a result, scientists isolate president-parliamentarism (president-parliamentary system, president-parliamentary semi-presidentialism) and premier-presidentialism (premier-presidential system, premier-presidential semi-presidentialism). In this context, the problem of analyzing different features, logic and parameters of operationalization of semi-presidential system of government, especially in Europe, is quite relevant, because empirically it is not widespread and theoretically it is extremely difficult. Therefore, the outlined option of semi-presidential system of government constitutes a subject of the present study.

Keywords: *president, parliament, government, prime minister, system of government, semi-presidentialism, president-parliamentarism, European countries.*

У сучасній політичній науці під напівпрезидентською системою державного правління

зазвичай розуміють структуру міжінституційних відносин, за якої поряд та одночасно передбачено

посади всенародно обраного на фіксований термін президента й колективно відповідальних перед парламентом прем'єр-міністра та урядового кабінету [12; 14; 20; 21; 43]. Але різні атрибути та індикатори напівпрезиденталізму дозволяють аргументувати, що аналізована система державного правління є дуже різноманітною й гетерогенною [6; 10]. Чи не найважливіше пояснення у цьому зрізі виконують інституційно-процесуальні фактори типологізації напівпрезиденталізму, які переважно обертаються довкола проблематики формування і відповідальності урядів й можливості розпуску легіслатур. Тому базовою і класичною є формальна інституційно-процесуальна типологізація напівпрезиденталізму (у поданні передусім М. Шугарта і Дж. Кері [42, с. 19–27]) на підставі врахування особливостей призначення та звільнення з посад прем'єр-міністрів, а також патернів відповідальності урядових кабінетів і можливостей розпуску легіслатур, внаслідок чого виділяють президент-парламентаризм і прем'єр-президенталізм. У цьому контексті актуальною (зокрема і на підставі інституційно-процесуального досвіду України) є проблематика аналізу особливостей, логіки та параметрів операціоналізації президентсько-парламентської напівпрезидентської системи державного правління, передусім у країнах Європи, адже вона, на думку низки дослідників, емпірично є малопоширеною, а теоретико-методологічно – вкрай проблемною.

Значною мірою це аргументовано на підставі апелювання до наукових доробків таких вчених, як А. Варнавський [1], О. Зазнаєв [2; 3; 4], І. Кравець [5], О. Сидорчук [8], В. Чернов [9], А. Аморім Нето та К. Стром [10], М. Брунцлік та М. Кубат [12], Х. А. Чейбуб, З. Елкінс і Т. Гінсбург [14], Р. Еллі [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23], А. Гаррідо [24], Т. Чжун-Хсієнг [25], К. Мак-Кваєр [26], С. Моєстрап [27], Е. Морган-Джонс і П. Шлейтер [28; 38], С. Перріш [29], О. Процик [30; 31], Т. Ремінгтон, С. Сміт та М. Хаспел [33; 34], Д. Самюельс, М. Шугарт і Дж. Кері [36; 37; 39; 42], С. Скач [43], Е. Весер [44] й інші. Але, попри значну увагу цих дослідників на проблематику президентсько-парламентського напівпрезиденталізму, вони так і не запропонували системного й уніфікованого розуміння виділеної системи державного правління. Відповідно, завданням представленої наукової розвідки є аналіз та порівняння особливостей, логіки і параметрів операціоналізації президентсько-парламентської напівпрезидентської системи державного правління в країнах Європи.

Виконуючи поставлене завдання, оперуючи наявними науковими доробками та підкреслюючи теоретико-методологічне й емпіричне розмаїття

напівпрезиденталізму в країнах Європи, апелюємо до зауваження М. Шугарта і Дж. Кері про те, що президент-парламентаризм (а, на думку О. Зазнаєва [2, с. 196], напівпрезиденталізм із подвійною відповідальністю уряду) – це формальний/конституційний тип (напівпрезидентської – авт.) системи державного правління, за якого урядовий кабінет і прем'єр-міністр є колективно відповідальними як перед легіслатурою, так і перед президентом [39, с. 357; 40; 41, с. 333; 42]. Крім того, в умовах такого типу напівпрезиденталізму президент, обраний всенародно, традиційно й здебільша наділений повноваженнями призначати (номінувати) та усувати із посад (відправляти у відставку) прем'єр-міністра та членів урядового кабінету, а також може бути наділений або не наділений повноваженнями розпуску легіслатури та/чи ініціювання/прийняття нормативних актів (указів/декретів) з силою закону [2, с. 196; 9; 16; 18; 19; 22; 26; 27; 31; 35; 38, с. 4; 42, с. 24, с. 165]. Тому президент-парламентаризм здебільшого, але не завжди, передбачає, що глава держави залишає за собою суттєві повноваження, а прем'єр-міністр і уряд у своєму призначенні та формуванні, функціонуванні та відповідальності, будучи підзвітними легіслатурі, залежні від глави держави. Тобто за цього різновиду напівпрезиденталізму глава держави може звільнити прем'єр-міністра і відправити у відставку урядовий кабінет, а тому взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром є ієрархічними.

Своєю чергою, відповідальність прем'єр-міністра, підзвітного теж перед легіслатурою, визначається характером взаємовідносин між президентом та законодавчою владою, адже (у більшості кейсів президент-парламентаризму), якщо легіслатура намагається призначити прем'єр-міністром політичного супротивника президента, прем'єр-міністр (принаймні обов'язково формально або конституційно) ризикує бути відправленим у відставку президентом. Крім того, як зауважено вище, президент в умовах президент-парламентаризму може, але не у всіх випадках володіє правом розпуску парламенту, а це, своєю чергою, впливає на позицію та поведінку легіслатури. Більше того, це виявляє такий особливий атрибут президент-парламентаризму як “рівність влади президента та парламенту над урядом”, котрий, на підставі нестабільності патернів призначення і звільнення урядовців [38, с. 4; 42, с. 121], може спричинити значний конфлікт між законодавчою та виконавчою владою, не пропонуючи інституційно-процесуальних шляхів його вирішення. Це особливо релевантно в тім випадку, коли більшість у легіслатурі протистоїть або опозиційна президентові, цілі президента та

легіслатури відрізняються і навіть взаємно конфліктують (як, до прикладу, в Росії у 1991 р. чи свого часу у Веймарській республіці), внаслідок чого складно чи неможливо детермінувати, хто визначає параметри формування та функціонування урядового кабінету і патерни урядування загалом [29]. Річ у тім, що в такому разі обмеженими є стимули для політичного торгу між президентом і парламентом, оскільки кожний із них може прагнути унілатерально впливати на діяльність та гіпотетичну можливість припинення повноважень урядового кабінету [19; 42, с. 68–71]. А це аргументує, що в умовах розділеного правління і конфліктної партійної системи своєрідне поєднання принципів президенталізму і парламентаризму в умовах президент-парламентаризму створює невизначеність у позиціонуванні уряду як “слуги двох господарів” [9], що негативно позначається на його функціонуванні і вкрай загострює проблему подвійної виборчої легітимності (президента і легіслатури), сприяючи виникненню і поширенню дестабілізуючих суспільство конфліктів між виконавчою і законодавчою гілками влади.

І на відміну, в ситуації нерозділеного правління і неконфліктної партійної системи стабільність уряду й системи урядування в умовах президент-парламентаризму помітно підвищується. Однак у перехідних суспільствах з нерозвиненою партійною системою ця перевага часто отримується надто дорогою для демократії ціною – шляхом створення штучної президентської/пропрезидентської більшості у парламенті, а також граничної формалізації парламентського контролю над діяльністю уряду. Відповідно, доцільно розуміти той факт, як зауважують М. Шугарт [41, с. 341] і В. Чернов [9], що президент-парламентаризм (принаймні в більшості напівпрезидентських країн Європи) здебільша, за низкою атрибутів, близький і тяжіє до “чистого” президенталізму. Річ у тім, що всенародне обрання президента і легіслатури в умовах президент-парламентаризму є розділеним і асинхронним. Крім того, будучи водночас главою держави і здебільшого фактично (хоч не обов’язково формально) главою виконавчої влади, президент традиційно призначає та зміщає членів урядового кабінету і (через прем’єр-міністра) керує його роботою. Відповідно, поєднання в руках президента повноважень формування уряду та, в разі такої регламентованості, розпуску парламенту робить виконавчу владу значно менш обмеженою і підконтрольною, ніж в умовах президентської системи. Тому, в результаті, президент-парламентаризм навіть більше, ніж президенталізм, сприяє персоналізації виконавчої влади президента. А це, своєю чергою, є однією із причин частого

вибору, сьогодні та в минулому, президент-парламентаризму як конституційного типу систем державного правління посткомуністичних країн Європи [19]. Річ у тім, що серед чинних (на момент аналізу – станом на 2016 р.) кейсів напівпрезиденталізму релевантними чи раніше релевантними прикладами президент-парламентаризму були такі пострадянські країни, як Азербайджан (з 1995 р.), Білорусь (з 1996 р.), Вірменія (у 1995–2005 рр.), Грузія (у 2004–2013 рр.), Росія (з 1993 р.), Україна (в 1996–2006 та 2010–2014 рр.) й Хорватія (в 1991–2000 рр.). Часто це зумовлено тим, що саме посткомуністичні країни Європи детермінуються історією сильної/надмірної централізації президентських повноважень, слабкістю парламентської традиції і обмеженою системою міжінституційних балансів, стримувань та противаг, а тому і як наслідок – нерелевантністю або частковою релевантністю когабітації та нерозвиненістю демократичних практик. Натомість, випадками президент-парламентаризму серед чинних кейсів напівпрезиденталізму у Західній Європі були Австрія (із 1945 р.), Ісландія (із 1944 р.), Португалія (у 1976–1982 рр.), а також Фінляндія (у 1919–1999 рр.) й вони детермінувались значно слабшими повноваженнями глав держав. Що більше, найвідомішим історичним кейсом президент-парламентаризму, однак водночас не чинними (станом на 2016 р.) випадком напівпрезиденталізму у Європі була Веймарська республіка.

Усе це дає змогу аргументувати, що в умовах президентсько-парламентського типу напівпрезиденталізму ключовим інститутом політичної системи фактично є або формально визначено позиціонується президент. Він поєднує електоральну природу легітимності з правом призначати/номінувати прем’єр-міністра та брати участь у формуванні особового складу уряду (в половині усіх кейсів та більшості сучасних кейсів президент-парламентаризму), а також відправляти його у відставку [8]. Це, з одного боку, дає президентові можливість відігравати магістральну роль у здійсненні виконавчої влади, а з іншого боку – створює стимули використовувати свою виборчу природу легітимності як інструмент боротьби за повноваження з прем’єр-міністром (особливо коли вони представляють різні політичні сили). Окрім того, формальна відокремленість інституту уряду від інституту президента (можливо за винятком Азербайджану) дає останньому спокусу вдаватися до стратегії “повноважень без відповідальності”, тобто можливість намагатися контролювати діяльність уряду та перекладати на нього всю відповідальність за невдачі політичного процесу. З іншої сторони, президент також має

стимули активно впливати на внутрішню структуру парламенту, від чієї позиції суплементарно залежить склад і життєздатність уряду: в умовах лояльної президенту парламентської більшості глава держави може отримати повний (максимально можливий) контроль і над виконавчою, і над законодавчою владою, що невласиво навіть президентам у президентських системах [11, с. 9–10].

А парламент, своєю чергою, хоч і бере участь у формуванні уряду та може відправити його у відставку, позбавлений внутрішньої єдності, властивої інституту президента. Відповідно, змога парламенту контролювати діяльність уряду залежить від поведінки депутатів і партій легіслатури, їхньої здатності узгоджувати власні інтереси та слідувати єдиній стратегії. Це ж традиційно визначається станом розвитку партійної системи, а отже, легіслатура може конкурувати з президентом за контроль над виконавчою владою лише у разі наявності сильних партій і консолідованої, нефракціонолізованої та неполяризованої партійної системи [8]. Так, як припускає О. Сидорчук [8], переважно президентські, а не парламентські вибори в умовах президентсько-парламентської напівпрезидентської системи правління є більш пріоритетними, адже їхній переможець “отримує все” у формі контролю над ключовими політичними інститутами з дуже потужними можливостями впливу на кожен з них. Парламентські вибори, своєю чергою, теоретично/концептуально і здебільшого практично (за винятком Австрії та Ісландії) відіграють другорядну роль і є, радше, змаганнями між пропрезидентськими і антипрезидентськими силами, адже саме президент має більше шансів нав'язувати порядок денний учасникам таких виборів. Відповідно, зростання ваги парламентських виборів можливе винятково в разі превалювання інституту сильного парламенту (над президентом) й існування розвинутої та консолідованої партійної системи (поміркованого плюралізму), яка генерує учасникам парламентських виборів стимули змагання, у формі спроби конструювати парламентську більшість, за контроль над урядом.

Усе це, як зауважено вище, передусім детермінує ієрархічність міжінституційних відносин в умовах президент-парламентаризму. Річ насамперед у тім, що, враховуючи відповідальність прем'єр-міністра перед президентом й легіслатурою (або, як вказують С. Чоудхрі і Р. Стейсі [15], конкурентну/динамічну природу відповідальності уряду), інститути влади проводять ділове взаємовідношення – між президентом і парламентом. Через це уряд повинен зберігати довіру легіслатури та згоду

президента, хоча факт підзвітності, але невідповідальності урядового кабінету перед президентом зовсім не є доказом належності певної системи правління до президентсько-парламентської.

Відповідно, якщо легіслатура прагне призначити супротивника президента прем'єр-міністром, тоді прем'єр-міністр ризикує бути відправленим у відставку президентом (або взагалі бути непризначеним). Своєю чергою, якщо президент пробує призначити свого політичного союзника, коли опонує легіслатурі, тоді остання може звільнити (або ж не призначити) прем'єр-міністра. Це зумовлено тим, що переважно в європейського президент-парламентаризму (табл. 1) президент пропонує кандидатуру прем'єр-міністра, однак остання обов'язково повинен схвалити парламент. Але навіть попри це ієрархічність міжінституційних відносин у межах аналізованого типу напівпрезиденталізму здебільшого зміщується у напрямі інституту президентства. Річ у тім, що формування чи не кожного нового урядового кабінету в умовах президент-парламентаризму пов'язане передовсім з обранням нового президента, а не нового парламенту, що створює додаткову відстань між урядом та депутатами і партіями в легіслатурі. Це, на думку Р. Павленка, теоретизує доволі зручне положення глави держави, адже, маючи повноваження контролю над урядом, він фактично і навіть формально не відповідальний за урядові рішення, бо після затвердження кандидатури прем'єр-міністра (за винятком Австрії і свого часу Фінляндії) парламентські фракції (легіслатура), крім процедури вотуму недовіри (що властива для всіх кейсів президент-парламентаризму), фактично ніяк не впливають на склад і діяльність уряду [7, С. 43–44]. Щобільше, парламентські партії та окремі депутати парламенту, подібно до ситуації в умовах президенталізму, мають мало стимулів до організації партійної дисципліни та тісної співпраці з урядом, зокрема, у підготовці законопроектів. А це ж фактично (хоч не завжди) детермінує неефективність подвійної відповідальності уряду і перед легіслатурою, і перед главою держави, навіть попри те, що вона конституційно регламентована. Відповідно, у політичній практиці чималої кількості президентсько-парламентських систем генерується їх політично-поведінкове сприйняття як варіантів президентських систем, для яких властиве збереження впливу президента на прийняття владно-виконавчих рішень із забезпеченням йому можливості перекладати політичну відповідальність на прем'єр-міністра та урядовий кабінет [16; 37].

**Атрибути та параметри кейсів президент-парламентаризму з-поміж чинних/неперервних
напівпрезидентських країн Європи (станом на грудень 2016 р.)¹**

Країна (роки апробації напівпрезидента лізму)	Можливість президента самостійно відправити уряд у відставку	Можливість парламенту відправити уряд у відставку (вотуму недовіри уряду)	Потреба підтвердження президентом парламентської відставки уряду (вотуму недовіри уряду)	Вимога офіційного номінування президентом глави уряду	Можливість офіційного номінування президентом складу уряду	Вимога участі парламенту в наданні вотуму інвестиції главі уряду (складу уряду)	Можливість офіційного підтвердження президентом складу уряду	Вимога офіційного підтвердження президентом відставки глави уряду	Можливість президента відправити у відставку окремих (будь-яких) членів уряду	Можливість президента достроково розпустити парламент і призначити його вибори	Можливість президента видавати укази з силою закону	Можливість президента самостійно ініціювати проведення референдуму
Австрія (з 1945 р.)	Так	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так	Так	Ні	Так
Азербайджан (з 1995 р.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Ні	Так	Так	Ні	Так	Так
Білорусь (з 1996 р.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так	Так
Вірменія (1995–2005 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Грузія (2004–2013 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Так
Ісландія (з 1944 р.)	Так	Так	Ні	Так	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так	Ні
Португалія (1976–1982 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так	Ні
Росія (з 1993 р.)	Так	Так	Так	Так	Ні	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Україна (1996–2006 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так
Україна (2010–2014 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Так
Фінляндія (1919–1999 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Так	Ні	Ні	Ні	Так	Так	Так	Ні
Хорватія (1991–2000 рр.)	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так	Так

¹ Сірим виділенням позначено чинні напівпрезидентські системи, в яких президент-парламентаризм було апробовано раніше, однак він не є актуальним на момент аналізу.

Цілком зворотна ситуація властива для формальних інституційно-процесуальних кейсів президент-парламентаризму в Австрії та особливо Ісландії. Річ у тім, що глави цих держав хоч і наділені доволі значними формальними повноваженнями, але мають вкрай обмежене поле політичного маневру на практиці, а тому часто оцінюються як церемоніальні/номінальні президенти. Це насамперед зумовлено, як зауважують Ч.-Х. Чанг [16] і Е. Везер [44, с. 46], конституційною та політичною культурою, яка сформована в перерахованих країнах. Упродовж значних проміжків часу повноваження президентів лімітувались їх належністю до партій прем'єр-міністрів, однак за умови, що президенти не були лідерами таких політсил. А це, своєю чергою, згенерувало кооперативну природу президент-парламентаризму в аналізованих країнах за умови сприйняття і позиціонування глав держав як гарантів конституції та акторів, суттєво лімітованих у владно-виконавчих повноваженнях, навіть незалежно від того, чи вони уповноважені розпускати легіслатури й оголошувати їх дострокові вибори.

Сумарно ж, примітно те, що президент-парламентаризм загалом часто піддають критиці передусім із огляду на той факт, що він детермінований і двозначністю, і невизначеністю, яка впливає з дуальної/дуалістичної природи відповідальності уряду, що, вочевидь, спроможна підривати демократичну легітимність [42, с. 30, 165]. Річ у тім, що двозначність подвійної відповідальності уряду в президент-парламентаризмі дефектує такий основний елемент демократії, як “влада обраних (представників) над урядом”. Це зумовлено тим, що дуалістично відповідальна виконавча влада (урядовий кабінет) генерує конфлікт з приводу призначення/формування і звільнення/відставки уряду між президентом і легіслатурою, відсутність чітко визначених патернів влади і домінування над урядом (як “агентом” таких “принципалів”, як президент і парламент), а в результаті сумніви з приводу того, кому слугує і чий інтереси реалізовує – президента чи легіслатури – урядовий кабінет. Крім того, президент-парламентаризм спроможний спричинити “затяжний конфлікт” між президентом і парламентом [32, с. 810; 42, с. 121]. Річ у тім, що в умовах дуалізму походження та відповідальності виконавчої влади “ані президент, ані легіслатура не має стимулу вести переговори про формування уряду” [17, с. 35]. Суплементарно, на думку Е. Моргана-Джонса та П. Шлейтер, це означає, що в разі залучення президента й легіслатури і до формування, і до припинення повноважень уряду частим і поширеним явищем є змішування/конфузія лояльності/уподобань, оскільки відповідальність уряду від цього чіткішою й більш регламентованою не стає, а сам урядовий кабінет як “агент” має двох “принципалів” [28].

Саму тому очевидно, що президент-парламентаризм може генерувати не тільки нестабільність урядів (на підставі намагання президентів чи парламентів зробити уряди ближчими до своєї ідеальної позиції, тим самим порушуючи правила міжінституційного компромісу і відправляючи уряди чи окремих міністрів урядів у відставку), однак й політичну нестабільність (на підставі запобігання одним політичним інститутом діям іншого політичного інституту) і “відкат”/“підрив” демократичних цінностей і практики та, як наслідок, автократизацію політичного режиму [24] (на підставі референдумів, застосування невластивих процедурних правил у легіслатурах, ініціювання процедур імпичменту президентів, збільшення кількості президентських указів/декретів з силою закону, спроб внесення змін до конституції тощо).

1. Варнавский А. Смешанная (полупрезидентская) форма государственного правления: причины и условия становления, факторы трансформации в современных условиях / А. Г. Варнавский // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. – № 4. – С. 102–106. 2. Зазнаев О. Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем / Олег Зазнаев // Динамика политических систем и международных отношений: Вып 1 / Науч. ред. М. Х. Фарухшин ; редкол. : Я. Я. Гришин [и др.]. – Казань: Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – С. 186–210. 3. Зазнаев О. Полупрезидентская система : политико-правовой анализ : дис. ... д-ра юрид. Наук: 23.00.02 / Олег Зазнаев. – Казань, 2006. – 401 с. 4. Зазнаев О. Смешанные формы правления, или как масло соединяется с водой / Олег Зазнаев // Полис. – 2005. – № 4. – С. 158–171. 5. Кравец И. Российская Конституция и проблемы эффективности ее реализации / И. А. Кравец // Конституционное право : восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 4 (45). – С. 65–78. 6. Литвин В. Классификация европейского півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 3. 7. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід / Ростислав Павленко. – К. : ВД “КМ Академія”, 2002. – 253 с. 8. Сидорчук О. Особливості виборів у напівпрезидентських республіках : досвід України й Польщі / Олексій Сидорчук // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 342–344. 9. Чернов В. Системы правления в Европе : классификация и сравнительный анализ (на примере стран Евросоюза) / Виктор Чернов // Полития. – 2008. – № 1 (48). – С. 143–159. 10. Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619–643. 11. Bahro H. Virtues and Vices of Semi-Presidential Government / Horst H. Bahro // Journal of Social Sciences and Philosophy. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1–37. 12. Brunclik M. Contradictory Approaches : Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe / Milos Brunclik, Michal Kubat // Annals of the University of Bucharest : Political Science Series. – 2016. – Vol. 18. – No. 1. – P. 67–79. 13. Carroll R. Neo-Madisonian Theories of Latin American Institutions / Royce Carroll, Matthew Soberg Shugart // Munck G. Regimes and Democracy in Latin America [Volume I :

- Theories and Agendas* / G. L. Munck. – New York : Oxford University Press, 2007. – P. 51–104. 14. Cheibub J. *Beyond Presidentialism and Parliamentarism* / Jose Antonio Cheibub, Zachary Elkins, Tom Ginsburg // *British Journal of Political Science*. – 2014. – Vol. 44. – No. 3. – P. 515–544. 15. Choudhry S. *Semi-Presidentialism as a Form of Government : Lessons for Tunisia* / Sujit Choudhry, Richard Stacey // *The Center for Constitutional Transitions at NYU Law*. – 2013. – No. 2. – 62 p. 16. Chang C. *The Competition/Cooperation Relationship in Executive Power Operating Of Semi-Presidentialism* // *Chun-hao Chang / International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*. – 2011. – Vol. 3. – No. 2. – P. 105–116. 17. Elgie R. *Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 296 p. 18. Elgie R. *Semi-presidentialism in Western Europe* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 81–97. 19. Elgie R. *Semi-Presidentialism : What Have We Learned?* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 264–274. 20. Elgie R. *The Politics of Semi-Presidentialism* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford University Press, 1999. – P. 1–21. 21. Elgie R. *Variations on a theme : A fresh look at semi-presidentialism* / Robert Elgie // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21. 22. Elgie R. *Variation Within Semi-Presidentialism* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – P. 19–42. 23. Elgie R. *Variation Within Semi-Presidentialism : Cohabitation, Cabinet Stability and Non-partisan Prime Ministers* / Robert Elgie, Ian McMenamin // *Presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Hyatt Regency Chicago and the Sheraton Chicago Hotel and Towers, Chicago, IL. – Aug 30, 2007. – 30 p.* 24. Garrido A. *Semi-presidentialism and democracy : a comparative perspective* / Antonio Garrido // *World Congress of the International Political Science Association. – IPSA Santiago de Chile, July 2009. – 36 p.* 25. Jung-Hsiang T. *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock* / Tsai Jung-Hsiang // *French Politics*. – 2008. – Vol. 6. – No. 1. – P. 63–84. 26. McQuire K. *President-Prime Minister Relations, Party Systems, and Democratic Stability in Semipresidential Regimes : Comparing the French and Russian Models* / Kimberly A. McQuire // *Texas International Law Journal*. – 2012. – Vol. 47. – No. 2. – P. 427–454. 27. Moestrup S. *Semi-presidentialism and Power Sharing – Does it Work? Examples from Anglophone Africa* / Sophia Moestrup. – Washington : National Democratic Institute, 2011. – 25 p. 28. Morgan-Jones E. *Governmental change in a president-parliamentary regime : The case of Russia 1994–2003* / Edward Morgan-Jones, Petra Schleiter // *Post-Soviet Affairs*. – 2004. – Vol. 20. – No. 2. – P. 132–163. 29. Parrish S. *Presidential Decree Authority in Russia, 1991–1995* / Scott Parrish // *Carey J. Executive Decree Authority* / John M. Carey, Mathew Soberg Shugart. – New York : Cambridge University Press, 1998. – P. 62–103. 30. Protsyk O. *Ruling with Decrees : Presidential Decree Making in Russia and Ukraine* / Oleh Protsyk // *Europe-Asia Studies*. – 2004. – Vol. 56. – No. 5. – P. 637–660. 31. Protsyk O. *Semi-Presidentialism under Post-Communism* / Oleh Protsyk // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 98–116. 32. Reiter D. *Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict* / Dan Reiter, Erik R. Tillman // *Journal of Politics*. – 2002. – Vol. 64. – No. 3. – P. 810–826. 33. Remington T. *Decrees, Laws, and Inter-Branch Relations in the Russian Federation* / Thomas F. Remington, Steve S. Smith, Moshe Haspel // *Post-Soviet Affairs*. – 1998. – Vol. 14. – No. 4. – P. 301–315. 34. Remington T. *Patronage and the Party of Power : President-Parliament Relations Under Vladimir Putin* / Thomas Remington // *Europe-Asia Studies*. – 2008. – Vol. 60. – No. 6. – P. 959–987. 35. Roper S. *Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes* / Steven Roper // *Comparative Politics*. – 2002. – Vol. 34. – No. 3. – P. 253–272. 36. Samuels D. *Presidents, Parties, and Prime Ministers : How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior* / David Samuels, Matthew Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 295 p. 37. Samuels D. *The Semi-presidential model and its subtypes : Party presidentialization and the selection and deselection of prime ministers* / David Samuels, Matthew Shugart // *Paper presented at the Committee of the 10th Congress of the French Political Science Association (A.F.S.P.), Grenoble, 7–9 September 2009. – 20 p.* 38. Schleiter P. *Mixed Constitutions and Political Instability : Russia 1991–1993* / Petra Schleiter // *Democratization*. – 2003. – Vol. 10. – No. 1. – P. 1–26. 39. Shugart M. *Comparative Executive-Legislative Relations* / Matthew S. Shugart // *Rhodes R. The Oxford Handbook of Political Institutions* / R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – P. 344–365. 40. Shugart M. *Comparative Executive-Legislative Relations: Hierarchies vs. Transactions in Constitutional Design* / Matthew S. Shugart // *University of California : Center for the Study of Democracy*, 2005. – 29 p. 41. Shugart M. *Semi-Presidential Systems : Dual Executive and Mixed Authority Patterns* / Matthew S. Shugart // *French Politics*. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351. 42. Shugart M. *Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics* / Matthew S. Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press. – 316 p. 43. Skach C. *Borrowing Constitutional Design : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic* / Cindy Skach. – Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2005. – 151 p. 44. Vesper E. *Semi-presidentialism – Duverger's Concept – A New Political System Model* / Ernst Vesper // *Journal of Social Sciences and Philosophy*. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 39–60.
1. Varnavskiy A. *Smeshannaia (poluprezidentskaia) forma gosudarstvennogo pravleniia : prychny i usloviia stanovleniia, faktory transformatsy v sovremennykh usloviakh* / A. H. Varnavskiy // *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia y protsessy*. – 2010. – No. 4. – S. 102–106. 2. *Zaznaev O. Klassyfykatsyia prezidentskoi, parlamentskoi y poluprezidentskoi system / Oleh Zaznaev // Dynamika politycheskykh system y mezhdunarodnykh otnosheni : Vyp 1 / Nauch. red. M. Kh. Farukshyn ; redkol. : Ya. Ya. Hryshyn [y dr.]. – Kazan : Kazan. hos. un-t ym. V. Y. Ulianova-Lenyina, 2006. – S. 186–210.*
3. *Zaznaev O. Poluprezidentskaia sistema : polityko-pravovoi analiz : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 23.00.02 / Oleh Zaznaev. – Kazan, 2006. – 401 s.* 4. *Zaznaev O. Smeshannye formy pravleniia, yly kak maslo soedyniaetsia s vodoi / Oleh Zaznaev // Polys. – 2005. – No. 4. – S. 158–171.* 5. *Kravets Y. Rossyiskaia Konstytutsiia y problemy effektivnosti ee realizatsy / Y. A. Kravets // Konstytutsyonnoe pravo : vostochnoevropenskoe obozrenye. – 2003. – No. 4 (45). – S. 65–78.* 6. *Lytvyn V. Klasyfikatsiia yevropeiskoho pivprezidentalizmu / Vitalii Lytvyn // Demokratychnye vriaduvannia : Elektronne naukovye fakhove vydannia. – 2009. – No. 3. 7. Pavlenko P. Parlamentska vidpovidalnist uriadu : svitovyi ta ukrainskyi dosvid / Rostyslav Pavlenko. – K. : VD “KM Akademiia”, 2002. – 253 s.; 8. Sydorochuk O. Osoblyvosti vyboriv u napivprezidentskykh respublikakh : dosvid Ukrainy y Polshchi / Oleksii Sydorochuk // Hileia : naukovyi visnyk. – 2013. – No. 73. – S. 342–344.* 9. *Chemov V. Systemy pravleniia v Evrope : klassyfykatsiia y sravnytelnyi analiz (na prymeri stran Evrosoiuza) / Vyktor Chemov // Polityia. – 2008. – No. 1 (48). – S. 143–159.*

10. Amorim Neto O. *Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies* / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // *British Journal of Political Science*. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619-643.
11. Bahro H. *Virtues and Vices of Semi-Presidential Government* / Horst H. Bahro // *Journal of Social Sciences and Philosophy*. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1–37.
12. Brunclik M. *Contradictory Approaches : Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe* / Milos Brunclik, Michal Kubat // *Annals of the University of Bucharest : Political Science Series*. – 2016. – Vol. 18. – No. 1. – P. 67–79.
13. Carroll R. *Neo-Madisonian Theories of Latin American Institutions* / Royce Carroll, Matthew Soberg Shugart // *Munck G. Regimes and Democracy in Latin America [Volume I : Theories and Agendas]* / G. L. Munck. – New York : Oxford University Press, 2007. – P. 51–104.
14. Cheibub J. *Beyond Presidentialism and Parliamentarism* / Jose Antonio Cheibub, Zachary Elkins, Tom Ginsburg // *British Journal of Political Science*. – 2014. – Vol. 44. – No. 3. – P. 515–544.
15. Choudhry S. *Semi-Presidentialism as a Form of Government : Lessons for Tunisia* / Sujit Choudhry, Richard Stacey // *The Center for Constitutional Transitions at NYU Law*. – 2013. – No. 2. – 62 p.
16. Chang C. *The Competition/Cooperation Relationship in Executive Power Operating Of Semi-Presidentialism* // Chunhao Chang / *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*. – 2011. – Vol. 3. – No. 2. – P. 105–116.
17. Elgie R. *Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 296 p.
18. Elgie R. *Semi-presidentialism in Western Europe* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 81–97.
19. Elgie R. *Semi-Presidentialism : What Have We Learned?* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 264-274;
20. Elgie R. *The Politics of Semi-Presidentialism* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford University Press, 1999. – P. 1–21.
21. Elgie R. *Variations on a theme : A fresh look at semi-presidentialism* / Robert Elgie // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
22. Elgie R. *Variation Within Semi-Presidentialism* / Robert Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – P. 19–42.
23. Elgie R. *Variation Within Semi-Presidentialism : Cohabitation, Cabinet Stability and Non-partisan Prime Ministers* / Robert Elgie, Ian McMenamin // Presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Hyatt Regency Chicago and the Sheraton Chicago Hotel and Towers, Chicago, IL. – Aug 30, 2007. – 30 p.
24. Garrido A. *Semi-presidentialism and democracy : a comparative perspective* / Antonio Garrido // *World Congress of the International Political Science Association. – IPSA Santiago de Chile, July 2009. – 36 p.*
25. Jung-Hsiang T. *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock* / Tsai Jung-Hsiang // *French Politics*. – 2008. – Vol. 6. – No. 1. – P. 63–84.
26. McQuire K. *President-Prime Minister Relations, Party Systems, and Democratic Stability in Semipresidential Regimes : Comparing the French and Russian Models* / Kimberly A. McQuire // *Texas International Law Journal*. – 2012. – Vol. 47. – No. 2. – P. 427–454.
27. Moestrup S. *Semi-presidentialism and Power Sharing – Does it Work? Examples from Anglophone Africa* / Sophia Moestrup. – Washington : National Democratic Institute, 2011. – 25 p.
28. Morgan-Jones E. *Governmental change in a president-parliamentary regime : The case of Russia 1994–2003* / Edward Morgan-Jones, Petra Schleiter // *Post-Soviet Affairs*. – 2004. – Vol. 20. – No. 2. – P. 132–163
29. Parrish S. *Presidential Decree Authority in Russia, 1991–1995* / Scott Parrish // *Carey J. Executive Decree Authority* / John M. Carey, Matthew Soberg Shugart. – New York : Cambridge University Press, 1998. – P. 62–103.
30. Protsyk O. *Ruling with Decrees : Presidential Decree Making in Russia and Ukraine* / Oleh Protsyk // *Europe-Asia Studies*. – 2004. – Vol. 56. – No. 5. – P. 637–660.
31. Protsyk O. *Semi-Presidentialism under Post-Communism* / Oleh Protsyk // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 98–116.
32. Reiter D. *Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict* / Dan Reiter, Erik R Tillman // *Journal of Politics*. – 2002. – Vol. 64. – No. 3. – P. 810–826.
33. Remington T. *Decrees, Laws, and Inter-Branch Relations in the Russian Federation* / Thomas F. Remington, Steve S. Smith, Moshe Haspel // *Post-Soviet Affairs*. – 1998. – Vol. 14. – No. 4. – P. 301–315.
34. Remington T. *Patronage and the Party of Power : President-Parliament Relations Under Vladimir Putin* / Thomas Remington // *Europe-Asia Studies*. – 2008. – Vol. 60. – No. 6. – P. 959–987.
35. Roper S. *Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes* / Steven Roper // *Comparative Politics*. – 2002. – Vol. 34. – No. 3. – P. 253–272.
36. Samuels D. *Presidents, Parties, and Prime Ministers : How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior* / David Samuels, Matthew Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 295 p.
37. Samuels D. *The Semi-presidential model and its subtypes : Party presidentialization and the selection and deselection of prime ministers* / David Samuels, Matthew Shugart // Paper presented at the Committee of the 10th Congress of the French Political Science Association (A.F.S.P.), Grenoble, 7–9 September 2009. – 20 p.;
38. Schleiter P. *Mixed Constitutions and Political Instability : Russia 1991–1993* / Petra Schleiter // *Democratization*. – 2003. – Vol. 10. – No. 1. – P. 1–26.
39. Shugart M. *Comparative Executive-Legislative Relations* / Matthew S. Shugart // *Rhodes R. The Oxford Handbook of Political Institutions* / R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – P. 344–365.
40. Shugart M. *Comparative Executive-Legislative Relations: Hierarchies vs. Transactions in Constitutional Design* / Matthew S. Shugart // *University of California : Center for the Study of Democracy*, 2005. – 29 p.
41. Shugart M. *Semi-Presidential Systems : Dual Executive and Mixed Authority Patterns* / Matthew S. Shugart // *French Politics*. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.
42. Shugart M. *Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics* / Matthew S. Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press. – 316 p.
43. Skach C. *Borrowing Constitutional Design : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic* / Cindy Skach. – Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
44. Vesper E. *Semi-presidentialism – Duverger’s Concept – A New Political System Model* / Ernst Vesper // *Journal of Social Sciences and Philosophy*. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P.39–60.